

Ryszard Szczygiel

KONFLIKTY SPOŁECZNE W MIASTACH KRÓLESTWA POLSKIEGO W XV I XVI WIEKU ZWIĄZANE Z DOSTĘPEM DO WŁADZ MIEJSKICH

Historycy ustroju, socjologowie i politologowie zgodnie stwierdzają, że jednym z filarów współczesnej demokracji był samorząd gmin miejskich z późnego średnio-wieczna, który wraz z kolegialnym sprawowaniem władzy ukształtował się w miastach lokowanych na prawie niemieckim¹.

W pierwszym okresie ruchu lokacyjnego władzę w powstających oraz modernizujących się ośrodkach miejskich sprawowali wójtowie dziedziczni, którymi zazwyczaj stawali się osadźcy ośrodka miejskiego². Stosunkowo szybko, a był to proces ewolucyjny, musieli oni dopuścić do decyzji o życiu codziennym i problemach gminy miejskiej kolegia rajców (*rada, consulatus*), które ukształtowały się zapewne z wybieranych doraźnie deputacji do rokowań z wójtem, czy też z właścicielem miasta³. Właśnie istota sprawowania kolektywnych rządów przez «najlepszych», jak ich nazywano w społeczeństwie miejskim, stanowiła podstawę funkcjonowania pierwszego społecznego organu samorządowego⁴.

Ludzie ci, zwani powszechnie «patrycjatem», stali zazwyczaj na szczycie hierarchii społecznej ośrodka miejskiego⁵. Ich pochodzenie społeczne, wykony-

¹ *Ennen E.* Die europäische Stadt des Mittelalters. Göttingen, 1972. S. 105 i n; *Rybicki P.* Społeczeństwo miejskie. Warszawa, 1972. S. 31, 40–42; *Bogucka M., Samsonowicz H.* Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej. Wrocław, 1986. S. 53 i n; *Kamińska K.* Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. Toruń, 1990. S. 12, 140–154; *Samsonowicz H.* Samorząd miast Polski średniowiecznej. // Polskie tradycje samorządowe a heraldyka. Red. P. Dymmel. Lublin, 1992. S. 14–21.

² *Bogucka M., Samsonowicz H.* Dzieje miast... S. 50; *Kamińska K.* Lokacje miast... S. 130–140; *Zalęska M.* Wójtostwa dziedziczne w miastach Małopolski w późnym średniowieczu. Warszawa, 2005. S. 11–83.

³ *Grodecki R.* Początki rady miejskiej w Krakowie // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. T. XXV, 1963. S. 48 i n; *Kamińska K.* Lokacje miast... S. 43–44, 142–145 (tam dalsza literatura).

⁴ *Samsonowicz H.* Samorząd miast... S. 17.

⁵ *Ibidem.* Zob. *Wiesiołowski J.* Socjotopografia późnośredniowiecznego Poznania. Warszawa, 1982. S. 54–62; *Zdrenka J.* Główne, Stare i Młode miasto Gdańsk i ich patrycjat w latach 1342–1525. Toruń, 1992. S. 91–108 (tam obszernie omówienie relacji pomiędzy patrycjatem a pozostałymi grupami społeczeństwa miejskiego).

wany zawód, kompetencje i zakres funkcji w każdym niemalże mieście był różny, ale zawsze należeli do tej grupy «rajcy urzędujący» sprawujący urząd burmistrza (w miastach na prawie magdeburskim), rajcy starzy, często też wójtowie sądowi i ławnicy, nazywani w literaturze *grupą rządzącą, dysponentami władzy, elitą miejską, czy elitą władzy*⁶. Oni to w XIII i XIV w. oraz później wykorzystywali dla swoich korzyści przywileje miejskie i czerpali zyski płynące z różnych funkcji ośrodka miejskiego. Władza dawała im możliwości powiększania majątku oraz przekształceń organizacji gminy miejskiej zgodnie z interesami tej grupy⁷. Jeżeli dodamy do tego, iż od XIII w. był zwyczaj wyboru rady na nową kadencję przez radę ustępującą⁸, to można stwierdzić iż rola patrycjatu miejskiego ciągle rosła. Musiało to doprowadzić do konfliktów z pozostałymi grupami społeczności miejskich poszczególnych ośrodków⁹.

Już w trzecim dziesięcioleciu XIII w. trwały w Magdeburgu walki o udział w rządach miastem między patrycjatem a przedstawicielami rzemieślników¹⁰. Podobnie było w innych ośrodkach. Do nieporozumień i konfliktów dochodziło zwłaszcza w związku z prośbami ograniczenia przez patrycjat uprawnień gospodarczych i określonych przywilejów pozostałych grup społecznych. Dotyczyło to też często interesów zawodowych¹¹.

Nowe rozwiązania w organizacji handlu w XIV w. potęgowały te konflikty. Wiązało się to z odmiennymi od dotychczasowych potrzebami działania, które powodowały wzrost podziałów majątkowych i rozwarstwienie społeczne. Pomyślna koniunktura gospodarcza miast polskich związana z rozwojem wielkiej, międzynarodowej wymiany handlowej sprawiła, że w sferę działania gospodarki rynkowej włączyli się ludzie z różnych kręgów społecznych, zarówno spośród obywateli miast, jak i przybysze z innych ośrodków, którzy potrafili przystosować się do wymogów rozwijającej się gospodarki. W ten sposób w wielu miastach powstawała kadra ludzi bogatych i przedsiębiorczych, starających się złamać istniejące systemy władzy w tych ośrodkach, by tą drogą przenikać w szeregi jej dysponentów¹².

⁶ Samsonowicz H. *Życie miasta średniowiecznego*. Warszawa, 1970. S. 50; Szczygiel R. *Konflikty społeczne w Lublinie w pierwszej połowie XVI wieku*. Warszawa, 1977. S. 30–37; Zdrenka J. *Główne, Stare i Młode miasto Gdańsk...* S. 60–62; Samsonowicz H. *Struktura społeczna późnego średniowiecza Polski w badaniach historycznych // Społeczeństwo Polski średniowiecznej*. T. VII. Pod red. S. K. Kuczyńskiego. Warszawa, 1996. S. 267 i n; Długolecki W. *Elita władzy miasta Malborka w średniowieczu*. Malbork, 2004. S. 7–15.

⁷ Samsonowicz H. *Życie miasta...* S. 54 in; Zdrenka J. *Główne, Stare i Młode miasto Gdańsk...* S. 60 i n; Długolecki W. *Elita władzy...* S. 32–76.

⁸ Kamińska K. *Lokacje miast...* S. 191.

⁹ Samsonowicz H. *Samorząd miast...* S. 15; Szczygiel R. *Wpływ konfliktów wewnętrznych w miastach polskich XV–XVI wieku na zmiany struktur społecznych // Stare i nowe struktury społeczne w Polsce*. T. I: Miasto. Red. I. Machaj i J. Styk. Lublin, 1994. S. 40–41.

¹⁰ Kamińska K. *Lokacje miast...* S. 43.

¹¹ Szczygiel R. *Wpływ konfliktów...* S. 41.

¹² Ihnatowicz I., Mączak A., Zientara B. *Społeczeństwo polskie od X do XX wieku*. Warszawa, 1979. S. 139; Bogucka M., Samsonowicz H. *Dzieje miast i mieszczaństwa...* S. 164–165.

Rozwój gospodarczy i ludnościowy poszczególnych ośrodków miejskich powodował, iż utrwalone poprzednio zwyczaje wyboru władz miejskich przestały wystarczać. Stąd atmosfera napięć i konfliktów, które w przeważającej większości miast powodowane były nienadążaniem starych norm ustrojowych za realną sytuacją społeczną¹³. Ustrój miast polskich w tym okresie był ustrojem o silnych cechach oligarchicznych, z dostępem do władz miejskich (rady i ławy sądowej) zarezerwowanym dla wymienionych już reprezentantów najbogatszej grupy mieszczaństwa. Złożone stosunki społeczne i etniczne oraz wyznaniowe (zwłaszcza po upowszechnieniu się reformacji) czyniły front walk wewnętrznych w miastach wielowątkowym i dosyć skomplikowanym.

Konflikty wewnętrzne objęły wiele miast kontynentu europejskiego (włoskie, flandryjskie, francuskie, nadreńskie), jak i ośrodki środkowoeuropejskie (hanzeatyckie, czeskie i śląskie)¹⁴. Ważną przyczyną tych wystąpień, na co starsza historiografia nie zwracała dostatecznej uwagi, było zakłócenie wewnętrznych więzi pomiędzy obywatelami miast, a także nie przystosowanie modelu ustrojowego gminy miejskiej do oczekiwań poszczególnych grup społecznych w tych ośrodkach.

Podobnie było w miastach Królestwa Polskiego, przede wszystkim w należących do domeny monarszej. Pomyślna koniunktura gospodarcza, zwłaszcza po unii polsko-litewskiej z lat 1385–1386, wiążąca się z rozwojem wielkiej wymiany handlowej powodowała napływ wielu przybyszów, z kraju i z zagranicy do Krakowa, Poznania, Przemyśla, Lwowa, Lublina, Gniezna oraz do Torunia i Gdańska.

W dynamicznie rozwijających się ośrodkach handlu powstawały grupy ludzi aktywnych i bogatych, starających się przeniknąć w szeregi dysponentów władzy, jak to określił A. Gąsiorowski¹⁵. Coraz bardziej stawało się to utrudnione.

Narastały więc napięcia, związane głównie z nadzorem rady nad życiem gospodarczym miast i ich finansami. Były one próbą przełamania monopolu władzy patrycjatu i wiązały się z nienadążaniem starych form ustrojowych i ordynacji wyborczych władz miejskich za układem sił społecznych. Nowe formy należało dopiero wywalczyć.

Przedmiotem dalszych rozważań będą konflikty wewnętrzne, związane z dostępem dla członków *communitas* miejskiej do rady i ławy sądowej.

Z pierwszym takim wystąpieniem spotykamy się już w 1368 r. w Krakowie, gdy to w następstwie konfliktu tamtejszej rady miejskiej z pospólstwem, król

¹³ Samsonowicz H. Z zagadnień ustroju miasta średniowiecznego // *Wiek Średni*. Prace ofiarowane T. Manteufflowi. Warszawa, 1962. S. 157; Szczygiel R. Konflikty społeczne... S. 37.

¹⁴ Lestocquoy J. Les villes de Flandre et d'Italie sous le gouvernement des patriciens (XIe-XVe siècles). Paris, 1952. S. 128 i n.; Cieślak E. Walki ustrojowe w Gdańsku i Toruniu oraz niektórych miastach hanzeatyckich w XV w. Gdańsk, 1960. S. 20 i n.; Samsonowicz H. Życie miasta średniowiecznego... S. 56–57; Schildhauer J. Sozialstruktur und soziale Bewegung in der mittelalterlichen deutschen Stadt von 13. bis zum Beginn des 16. Jh. // *Wissenschaftliche Mitteilungen*. 1980. B. 1–2.

¹⁵ Gąsiorowski A. Walki o władzę w Poznaniu u schyłku wieków średnich // *Kwartalnik Historyczny*. R. LXXXII, 1975. S. 256–259; Tenże. Dysponenci władzy w późnośredniowiecznym Poznaniu // *Przegląd Historyczny*. T. LXVI. 1975. S. 25–38.

Kazimierz Wielki wydał nową ordynację wyborczą, aby główny organ władz w mieście, jakim była rada, był wybierany w połowie z kupców i w drugiej z rzemieślników¹⁶. Decyzja monarchy nie była jednak przestrzegana. Dlatego też pospólstwo dążyło do utworzenia własnego przedstawicielstwa, które miałyby ciągle wgląd w poczynania rajców oraz kontrolowałyby stan finansów miasta.

Podobne wydarzenia miały miejsce w stolicy Królestwa w roku 1396, pod wpływem podobnych wydarzeń we Wrocławiu¹⁷. Doprowadziło to do rozszerzenia społecznego zasięgu władzy przez powołanie przywódców rzemieślników i innych mieszczan (*capitanei*)¹⁸. Kolejne zamieszki miały miejsce w Krakowie w 1406 r., po uchwaleniu dwa lata wcześniej wilkierza o dożywotnim sprawowaniu urzędu rajcy¹⁹. Następstwem kolejnych konfliktów była ordynacja z 1418 r., wydana przez komisję królewską, normująca udział pospólstwa w rządach miastem, co miało się odbywać przez wybranych szesnastu jego przedstawicieli (8 kupców i 8 rzemieślników), którzy za zgodą rady mieli obradować na ratuszu i brać udział w podejmowaniu ważnych dla gminy miejskiej decyzji, przede wszystkim finansowych. Członkowie tego organu według J. Ptaśnika do 1435 r. przeniknęli w skład elity władzy w mieście, tworząc kolejny krąg ludzi z których wybierano rajców²⁰.

W drugiej połowie XV w. dochodziło w Krakowie do kolejnych napięć, ale wobec nacisku dworu królewskiego w czasie wydarzeń związanych z zabójstwem Andrzeja Tęczyńskiego oraz w czasie sporu z 1487 r. o sprawy podatkowe, nie widać śmielszych żądań pospólstwa związanych ze zmianą systemu wyborczego rady miejskiej²¹.

Z typowym konfliktem o władzę mieliśmy do czynienia w Poznaniu. W 1444 r. król Władysław III wydał ordynację wyborczą rady miejskiej, dopuszczając do elekcji ławników i starszych cechowych, co stanowiło rozszerzenie kręgu wyborczego, gdyż poprzednio wchodził do niego wyłącznie rajcy. Wybrana w oparciu o nową ordynację rada miejska rządziła przez kilka lat, ale w tym czasie odsunięci od władzy dawni członkowie kolegium rajców, zyskawszy poparcie starosty generalnego wielkopolskiego Łukasza Górki, w 1454 r. doprowadzili do swoistej rewolucji personalnej, która utworzyła nową elitę władzy w mieście, złożoną z rajców dawnych oraz tych wybranych po 1444 r.²² Po uzyskaniu nowych przywilejów królewskich, w latach następnych skoncentrowała ona władzę w ręku

¹⁶ Patkaniowski M. *Krakowska rada miejska w wiekach średnich*. Kraków, 1934. S. 75; Ptaśnik J. *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*. Warszawa, 1949. S. 89.

¹⁷ Bogucka M., Samsonowicz H. *Dzieje miast i mieszczaństwa...* S. 165; Szczygiel R. *Wpływ konfliktów...* S. 43.

¹⁸ Ptaśnik J. *Dzieje miast...* S. 89.

¹⁹ Ibidem. S. 90–91; Wýrozumski J. *Dzieje Krakowa*. T. I. Kraków, 1992. S. 408–409, 419.

²⁰ Ptaśnik J. *Dzieje miast...* S. 92.

²¹ Ibidem. S. 92–93; Bogucka M., Samsonowicz H. *Dzieje miast i mieszczaństwa...* S. 166; Wýrozumski J. *Dzieje Krakowa...* S. 520–527.

²² Wydarzenia te obszernie opisał A. Gąsiorowski: *Walki o władze w Poznaniu...* S. 256–262; Ibidem. *Dysponenci władzy...* S. 25–38.

wąskiej grupy ludzi, zaś poznańska próba rozszerzenia społecznego zasięgu władzy w mieście nie powiodła się²³.

Podobne, pod względem charakteru i celów działania pospólstwa, wydarzenia miały miejsce w Lublinie w latach 1488–1489. Bezpośrednią ich przyczyną było uchwalenie w 1488 r., z inspiracji rady miejskiej, nowej ordynacji wyboru tego organu²⁴. Ordynacja odsunęła od wyboru kandydatów na rajców wszystkich «nie posiadających» nieruchomości w mieście oraz wszystkich mieszkańców przedmieść, poza mieszkającymi tam cechmistrzami stowarzyszeń rzemieślniczych. Uchwała odsunęła też od udziału w wyborach wójta dziedzicznego i starostę lubelskiego, zaś decyzję o wyborze rajców oddawała w ręce wąskiej grupy najbogatszych członków lubelskiej gminy miejskiej²⁵. Wywołało to protesty pospólstwa miejskiego i przedmieszczan, ale także wójta dziedzicznego i starosty. Do Lublina zjechała komisja królewska, która po rozpatrzeniu przedmiotu sporu wydała dekret, zatwierdzony następnie przez króla Kazimierza Jagiellończyka. Odsuwał on od udziału w elekcji rady miejskiej wszystkich przedmieszczan, potwierdził eliminację udziału w niej wójta dziedzicznego oraz prawo udziału w wyborze rajców starosty lubelskiego oraz nowego (od 1474 r.) urzędnika ziemskiego, czyli wojewody lubelskiego²⁶. Odtąd rajców urzędujących, których było czterech, mieli wybierać: starosta i wojewoda po jednym, zaś kolegium złożone z rajców i ławników, starszych cechowych, tzw. «znakomitych obywateli» oraz mianowanych przez radę miejską starszych z przedmieść – dwu rajców urzędujących²⁷. Wyjątkowa pozycja grupy najbogatszych obywateli miasta w wyborach została więc utrzymana.

Widownią gwałtownych konfliktów wewnętrznych po 1454, czyli po włączeniu Prus Krzyżackich do Korony, były również główne miasta tej prowincji: Gdańsk i Toruń. W Gdańsku były one kontynuacją wystąpień pospólstwa przeciwko radzie w czasach krzyżackich (w latach 1386, 1378, 1416). Miały one miejsce w latach 1456–1457. W pierwszym etapie powołano nową radę, dopuszczając do niej przedstawicieli pospólstwa. Próba kontynuowania walki części opozycji, której nie zadowalały te osiągnięcia i nadal domagała się zwiększenia roli pospólstwa w rządach miastem, napotkała na opór całej nowowyzbranej rady. Zaczęła ona stosować represje wobec przywódców tego ruchu i ich zwolenników. Osłabiło to zwartość zwycięskiej poprzednio opozycji i przyczyniło się do eliminacji zmian wprowadzonych

²³ *Gąsiorowski A.* Walki o władzę w Poznaniu... S. 261–262; *Szczygiel R.* Wpływ konfliktów... S. 44.

²⁴ Tekst ordynacji wydał L. Białkowski: *Materiały do monografii Lublina. Wilkierze XV–XVII w. Lublin, 1928.* S. 4. O wydarzeniach tych pisał K. Myśliński: *Wójt dziedziczny i rada miejska w Lublinie 1317–1504.* Lublin, 1962. S. 129–131; *Idem.* *Czasy walki o samorząd // Dzieje Lublina.* T. I. Red. J. Mazurkiewicz. Lublin, 1965. S. 75.

²⁵ *Ibidem.* S. 75–76.

²⁶ *Myśliński K.* *Wójt dziedziczny...* S. 130–131; *Szczygiel R.* *Konflikty społeczne...* S. 36–37.

²⁷ *Myśliński K.* *Czasy walki o samorząd...* S. 75–76.

²⁷ *Cieślak E.* *Walki ustrojowe w Gdańsku i Toruniu...* S. 24–25, 286, 331; *Zdrenka J.* *Główne, Stare Miasto Gdańsk...* S. 165–170.

dzonych w 1457 r. Powoli wracali też do rady przedstawiciele rodzin odsuniętych od niej przez tamte wydarzenia²⁸.

W latach 1454–1456 wybuchały również rozruchy w Toruniu. Pospólstwo, ponoszące główne ciężary toczonej wojny, było niezadowolone z polityki rady miejskiej, zwłaszcza mieszkańcy Nowego Miasta²⁹. Proponowane przez nich zmiany społecznego zasięgu władzy zostały spełnione jedynie częściowo. W 1456 r. dokooptowano do rady Starego Miasta czterech rajców pochodzących z Miasta Nowego, spełniając postulat jego mieszkańców, domagających się wpływu na zarząd miasta³⁰. W ten sposób doszło do porozumienia najbogatszych mieszczan z obydwu części Torunia. Dalszy etap walki prowadzili przedstawiciele cechów rzemieślniczych. Powołano przedstawicielstwo do rokowań z radą, które ostatecznie ukształtowało się jako Komisja Szesnastu, w której było 12 przedstawicieli Starego Miasta i 4 reprezentantów Nowego Miasta³¹. Po gwałtownych wystąpieniach pospółstwa w dniu 26 września 1456 r. organ ten przestał istnieć, a trzech przywódców tych rozruchów, oskarżonych o sprzyjanie Krzyżakom, zostało w dwa dni później ściętych³².

Następstwem tych wydarzeń w obydwu ośrodkach było zmniejszenie kręgu ludzi stanowiących bezpośrednie zaplecze elity władzy oraz ograniczenie autonomii cechów rzemieślniczych, które zostały zobowiązane do posłuszeństwa władzom miejskim. W tym celu musiały składać specjalną przysięgę wierności³³.

Kolejnym miastem, w którym już w pierwszym ćwierćwieczu XVI w., doszło do konfliktów związanych z wyborem rady miejskiej, był Kalisz. Do 1512 r. obowiązywała tam zasada wyboru nowej rady przez radę ustępującą³⁴. 11 czerwca 1512 r. król Zygmunt Stary wystawił w Krakowie dla miasta przywilej, zawierający nową ordynację wyborczą rady miejskiej. Powodem tej zmiany było powstanie zaniechań w gospodarce miasta i upadek jego stanu, co nastąpiło wskutek powierzenia funkcji rajców ludziom niedoświadczonym i nieodpowiednim³⁵. Odtąd pospólstwo miało wybierać 12 kandydatów a starosta spośród nich i ustępującej rady miał wybrać na kolejny rok 6 rajców urzędujących. Kandydaci raz wybrani mieli nimi pozostać dożywotnio³⁶.

Jednakże w 1552 r. król Zygmunt August na prośbę pospółstwa miejskiego uchylił postanowienia wyborcze wydane przez jego ojca w 1512 r., stwierdzając że przyniosły one miastu więcej szkody niż pożytku. Zostało uchylone przede wszystkim postanowienie o dożywotności urzędu rajcy, zaś pospólstwo mogło corocznie wybierać 12 kandydatów na rajców bez żadnych uwarunkowań. Starosta

²⁹ Cieślak E. Walki ustrojowe... S. 25, 175–176, 192–198, 331–333; Mikulski K. Urzędnicy miejscy Torunia 1454–1650. Toruń, 2001. S. 11.

³⁰ Ibidem.

³¹ Historia Torunia. T. II. Cz. 1 / Pod red. M. Biskupa. Toruń, 1992. S. 28.

³² Cieślak E. Walki ustrojowe... S. 229–240; Mikulski K. Urzędnicy... S. 11.

³³ Cieślak E. Walki ustrojowe... S. 328–329.

³⁴ Dzieje Kalisza. Red. W. Rusiński. Poznań, 1977. S. 120.

³⁵ Przywileje Kalisza. Wyd. W. Maisel // Rocznik Kaliski. T. VI. 1973, nr 50.

³⁶ Ibidem.

kaliski nadal miał spośród nich wybierać: burmistrza i 5 rajców urzędujących³⁷. Porządek wyborów został sprecyzowany uchwałą gminy miejskiej z 8 kwietnia 1598 r., przy czym zostały zachowane uprawnienia pospólstwa, zwiększono zaś rolę bractw i cechów³⁸.

Wielka fala konfliktów społecznych miała miejsce w miastach Korony w latach 1517–1526, gdy to zaburzenia i rozruchy ogarnęły ośrodki na całym jej terytorium, od Braniewa i Gdańska po Lwów i Kamieniec Podolski³⁹.

Interesujący nas problem udziału w wyborach władz miejskich wystąpił w: Gdańsku, Toruniu, Wschowie, Poznaniu, Warszawie, Olkuszu, Bochni, Krakowie, Przemyślu, Lublinie, Lwowie, Krasnymstawie, Wieliczce i Kamieńcu Podolskim⁴⁰. W miastach województw krakowskiego i sandomierskiego spory dotyczyły nadmiernej ingerencji tenurariuszy i wójtów dziedzicznych spośród szlachty w wybory rad miejskich. Tak było w Bieczu, Chęcinach, Osieku, Pilźnie i Solcu⁴¹. Konflikty tego rodzaju występowały przede wszystkim w miastach notujących pomyślną koniunkturę gospodarczą, głównie handlową.

Przyczyny wystąpień pospólstwa były podobne. Wszędzie składały się na nie nadużycia finansowe rajców, mała ich dbałość o majątek miejski, nepotyzm oraz próby ograniczania roli pospólstwa w życiu miast a nawet zakazy udostępniania ich przedstawicielom przywilejów ośrodka miejskiego⁴². W wielu ośrodkach pospólstwo domagało się większego udziału w wyborach władz miejskich, ale poza prawem udziału w wyborze wójta sądowego w Lublinie, uzyskanym w latach 1522–1523, niewiele zyskało w tym zakresie⁴³.

Rezultaty tych wystąpień nie były zbyt duże, do czego przyczyniły się władze państwowe, zawsze zmierniczące do pacyfikacji nastrojów i wypracowania kompromisów⁴⁴. W następstwie rozruchów doszło jednak do pewnej demokratyzacji ustroju miejskiego, dzięki powołaniu do życia, w większości objętych nimi ośrodków, reprezentacji pospólstwa, zwanej III ordynkiem, a następnie uzyskania przez nią prawa wglądu w sposób prowadzenia gospodarki miejskiej, zwłaszcza finansowej.

Kolejna faza rozruchów, związanych z próbą zwiększenia dostępu pospólstwa do wyboru rady miejskiej miała miejsce w trzecim ćwierćwieczu XVI w. Obok

³⁷ Ibidem, nr. 71 (Piotrków, 12 III 1552).

³⁸ Statuty Kalisza. Wyd. W. Maisel // *Rocznik Kaliski*. T. V. 1972, nr 51.

³⁹ Omówienie tych wydarzeń zob.: *Szczygiel R.* Konflikty społeczne... S. 97–103 (tab. 3 oraz mapka na s. 99).

⁴⁰ Ibidem. Zob.: *Bogucka M., Samsonowicz H.* Dzieje miast i mieszczaństwa... S. 477–481.

⁴¹ *Bieniarzówna J.* Proces ograniczania autonomii miast małopolskich w pierwszej połowie XVI wieku // *Małopolskie Studia Historyczne*. T. VI, 1964. S. 53–73; *Szczygiel R.* Rola starostów w życiu miast królewskich woj. sandomierskiego w XVI wieku. Z dziejów ograniczania autonomii miejskiej // *Sandomierz – z dziejów polityki, prawa i kultury*. Sandomierz, 2001. S. 89–102.

⁴² *Szczygiel R.* Konflikty społeczne... S. 100–103; *Bogucka M., Samsonowicz H.* Dzieje miast i mieszczaństwa... S. 480–486.

⁴³ *Szczygiel R.* Konflikty społeczne... S. 68–69, 81–83.

⁴⁴ *Szczygiel R.* Wpływ konfliktów... S. 47.

Gdańska, Torunia, Warszawy, Krakowa, Olkusza, Lublina i Lwowa, objęła ona Sandomierz, gdzie starosta Jan Tarnowski, a później jego następcą Andrzej Firlej w latach 1557–1570 próbowali odebrać pospólstwu prawo swobodnego wyboru rajców⁴⁵, dalej Krosno, Wyszogród, Płock, Łomże, Kazimierz Górny i Rzeszów⁴⁶.

Następstwem tych wystąpień było ukształtowanie się we wszystkich tych ośrodkach przedstawicielstw pospólstwa, o różnej liczebności, od 12 mężów-elektów do 40 mężów (*quadragintivirat*), a także zwiększenie udziału pospólstwa w zarządzaniu gminami miejskimi, zwłaszcza kasą miejską.

Należy jednak zauważyć, iż konflikty te były jednym z głównych czynników, które przyczyniły się do osłabienia pozycji patrycjatu i elity władzy w większości miast, chociaż w części ośrodków skutkowało to zamykaniem się tych grup mieszczan, obserwowanym chociażby przez zabiegi o pozwolenie królewskie na wprowadzenie dożywotności sprawowania godności rajcy, jak miało to miejsce we Lwowie w 1519, w Lublinie w 1591, zaś kilka lat później także w Sandomierzu⁴⁷.

W podsumowaniu należy stwierdzić, iż w następstwie omawianych konfliktów wewnętrznych doszło w większości miast do rozszerzenia kręgu osób mających wpływ na wybór rajców, często wójta sądowego, rzadziej ławników (tylko w tych miastach, które wykupiły wójtostwa dziedziczne). W niektórych ośrodkach (Kraków, Kalisz, Lublin, Poznań) doskonalono również ordynacje wyborcze. W ciągu XVI stulecia, w dwu etapach zostało ukształtowane w miastach przedstawicielstwo pospólstwa, tzw. III ordynek, które miało później pewien wpływ na poczynania władz miejskich, pełniło funkcje kontrolne i zapobiegało nadużyciom finansowym rajców i innych członków elity władzy.

Zdobycze te stanowiły niewątpliwą postępowanie w zakresie demokratyzacji życia gmin miejskich, porządkowały ich ustrój, chociaż uwarunkowania polityczne, a zwłaszcza wypieranie mieszczan z życia gospodarczego i osłabienie ich pozycji politycznej przyczyniły się do słabnięcia autonomii i samorządu ośrodków miejskich. Powodowało to również zahamowanie przeobrażeń społecznych i utrwaliło tradycyjne struktury społeczne wśród mieszczaństwa, które w niewiele zmienionym kształcie przetrwały do rozbiorów.

⁴⁵ Dzieje Sandomierza. T. II. Cz. I. / Red. F. Kiryk. Warszawa, 1993. S. 46, 53, 61.

⁴⁶ Szczygiel R. Wpływ konfliktów... S. 47–48.

⁴⁷ Materiały do historii miasta Lublina 1317–1792. Oprac. J. Riabinin. Lublin, 1938, nr 254 (Wiślica, 24 XI 1591); Szczygiel R. Konflikty społeczne... S. 102; Dzieje Sandomierza. T. II, cz. 1 ... S. 47.